

СВІТОСПРИЙНЯТТЯ ДІТЕЙ 5–6 РОКІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТИ

Аніщук А. М., Мойсеєнко Ю. В.

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку суспільства відбуваються докорінні зміни реформування і модернізації системи освіти. Освіта відіграє провідну роль у становленні України як європейської держави. Реформування змісту та гуманізація цілей дошкільної освіти України сприяють реалізації компетентнісної парадигми, яка орієнтує педагогів на впровадження у педагогічну практику цілісного підходу до розвитку дитини. Держава повинна створювати умови для виховання життєздатної, гнучкої, свідомої, творчої особистості, формування у дітей сучасного світогляду, розвитку творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації.

Починати це робити слід із дошкільного дитинства, оскільки саме у цей віковий період з'являються такі важливі новоутворення, як виникнення першого схематичного абрису цілісного дитячого світогляду, розвиток довільної поведінки та особистої свідомості, з'являється здатність до світосприйняття, закладається фундамент оптимістичного світобачення та світорозуміння. Формуються уявлення дитини про своє місце у світі, про себе як представника певної статі, про себе минулого – теперішнього – майбутнього. Дитина даного віку повинна мати свою життєву позицію, сформовану на основі власного світогляду. Постійно зростаючі вимоги до змісту й організації навчання та виховання потребують нових, більш ефективних підходів до формування особистості старшого дошкільника.

У старшому дошкільному віці у кожної дитини починає складатися власна картина світу, будуючи яку вона вигадує, винаходить певну теоретичну концепцію, створює світоглядні схеми глобального характеру. Успішність процесу формування цілісної картини світу старшого дошкільника великою мірою залежить від того, наскільки вчасно та компетентно педагог допоможе дитині засвоїти та переосмислити навколишній світ, що постійно змінюється.

Як зазначено в Програмі розвитку дитини від народження до шести років «Я у Світі», у старшому дошкільному віці формуються первинний фрагментарний світогляд, супідрядність мотивів, дитина добре орієнтується в тому, що таке добре і погано. Дитина стає

наполегливішою у досягненні мети, вправною у подоланні труднощів, починає усвідомлювати своє місце у системі стосунків із дорослими. Формуються система ціннісних орієнтацій, найпростіші цілі, плани, наміри, мрії. Стає зрозумілим, які з життєвих тенденцій домінують у дитини – орієнтація на довкілля, на зовнішнє життя, чи на «Я», на свій внутрішній світ, на мотив досягнення успіху чи на уникнення невдач, на прагнення реалізувати свої здібності, активно заявити про себе світу чи залишитися в тіні¹.

Перші сприймання, трактування оточуючої дійсності, світу, як зазначає І. Біла, починаються з вражень, які дитина отримує від спілкування з дорослими в доколишньому середовищі. Малюк стає тим, до чого звикає, у чому зростає, з чим зживається, до чого у нього формується інтерес та прихильність. Поступово у дитини формується своє власне світосприйняття, а потім світобачення, яке дає змогу бачити світ, відкривати свої, невидимі іншим точки, кути, площини зору, будувати образи, візуальні конструкції, вибирати серед них пріоритетні, що в кінцевому підсумку визначають світобачення, світогляд, життєвий шлях. У кожній дитини вибудовується своя власна «призма» світосприйняття, яка відповідає соціальному буттю, життю, яке проживає малюк як у дошкільному закладі, так і в сімейному колі². Чим більш емоційніше, яскравіше буде входження дитини у систему взаємовідносин з оточуючою дійсністю, тим продуктивніше здійснюватиметься процес формування світосприйняття дитини 5–6 років.

1. Теоретичне висвітлення досліджуваної проблеми

Світосприйняття є особистісним феноменом, складовою частиною дитячого світогляду. І. Баєва розглядає світосприйняття як багаторівневу структуру, що відображає індивідуальне й соціально-типологічне у зовнішньому й внутрішньому світі особистості³. С. Якименко вказує на те, що світосприйняття як педагогічна категорія за своєю суттю інтегративна, оскільки є засобом опису й осмислення особистісних, соціальних, культурно-історичних і власне освітніх феноменів, багаторівневою структурою, що відображає індивідуальне і соціально-типологічне ставлення до зовнішнього і внутрішнього світу людини у варіативності форм і способів прояву

¹ Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О.П. Аксьонова та ін. ; наук. кер. О.Л. Кононко. Київ : МЦФЕР-Україна, 2019. 488 с.

² Біла І.М. Світосприйняття: основи і передумови у дошкільному віці. *Актуальні проблеми психології*. 2013. Т. VI. № 9. С. 4–13.

³ Баєва І.А. Особенности мировосприятия в молодежной субкультуре. *Мировосприятие и образ жизни* / под. науч. ред. Ю.Н. Кулюткина, С.В. Тарасова. Санкт-Петербург : Образование – Культура, 1999. С. 68–89.

цього відношення. Як цілісний процес пізнання й осмислення світу дитиною світосприйняття може включати різноманітні етапи, періоди, напрями, що включає свідоме і несвідоме у психіці і поведінці дитини⁴. С. Тарасов, визначає дитяче світосприйняття як цілісність щодо стійких схем, способів поведінки, відчуття, мислення, бачення навколишнього світу, властивих окремій дитині, етнокультурним і соціокультурним групам. У дитячому світосприйнятті знаходять відображення специфічні для певного культурного або соціального середовища «механізми» соціалізації, що виражаються в переважному для тієї чи іншої групи способі сприйняття світу⁵.

Особливості дитячого світосприйняття знайшли своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних учених: І. Беха, Л. Бутенко, І. Зазюна, В. Сухомлинського (формування оцінно-ціннісних знань як способу вираження дитячого світосприйняття), Н. Гавриш, О. Кононко, І. Куліковської, В. Русевич (світоглядні уявлення як базові знання дитини про світ, про себе, про закони взаємодії у соціумі), О. Кононко, В. Луценко, С. Нечай, З. Плохій, О. Сидельникової, В. Старченко, О. Терещенко, Л. Шелестової, Л. Якименко (особливості формування цілісного світобачення у старших дошкільників як основи для дитячого світосприйняття), І. Білої, Г. Бурменської, Є. Нефедової, Л. Шелестової, Т. Шмельової, С. Якименко (формування світосприйняття у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку), О. Великої, Н. Гавриш, І. Кіндрат, І. Лацондової, І. Підгородецької (формування світогляду дошкільників як основи для світосприйняття дитини засобами художнього слова) та ін.

Формування уявлень про навколишній світ розпочинається у ранньому онтогенезі, що пов'язано з прагненням дитини до узагальнення індивідуального досвіду і прагненням виразити цей досвід у вигляді загальних закономірностей⁶.

Як зазначає О. Кононко, дитина ще з раннього віку починає засвоювати початкові понятійні форми (категорії). Це змінює її мисленнєву діяльність, характер взаємин зі світом і ставлення до нього, впливає на дитячий світогляд (систему поглядів на світ та своє місце в

⁴ Якименко С.І. Світосприйняття як складник багаторівневої структури світогляду особистості. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки». Секція 2. Теорія і практика навчання.* 2020. № 90. С. 48–52. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-90-8>.

⁵ Тарасов С.В. Теоретико-методологические основы становления мировосприятия школьников в условиях современной социокультурной среды : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Москва : РГЕ, 2003. 358 с.

⁶ Мухина В.С. Картина мира: индивидуальные различия. Феноменология развития и бытия личности / гл. ред. Д.И. Фельдштейн. *Психологи Отечества* : избр. психолог. тр. : в 70 т. Москва ; Воронеж, 1999. С. 445–451.

ньому), сприяє розвитку інтелектуальних, емоційних, моральних цінностей. Категоріальне знання перетворює дитину на дослідника, пошукувача, відкривача знання. Завдяки цьому недиференційоване, злите, нечітке уявлення про світ та себе набуває більшої ясності, цілісності, системності. Це дає змогу дитині, з одного боку, диференціювати сприйняті образи, а з іншого – завдяки аналітико-синтетичній діяльності встановлювати в оточуючому світі важливі зв'язки і залежності. Елементарне, проте категоріальне бачення світу допомагає підростаючій особистості розумно вирішувати питання у нових, невизначених та конфліктних ситуаціях. Уміння дитини дошкільного віку диференціювати свої життєві враження на реальні та уявні, зовнішні і внутрішні – важливий складник пізнавальної культури особистості⁷.

Дитина пізнає світ за допомогою власної пізнавальної діяльності, яка складається з пізнавальних психічних процесів (відчуття, сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення і мовлення). Пізнання навколишнього світу та самого себе починається з відчуттів. Так, М. Варій розглядає *відчуття* як пізнавальний психічний процес відображення у психіці дитини окремих властивостей та якостей предметів, явищ під час їх безпосередньої дії на органи чуття. Відчуття відіграють дуже важливу роль у житті дитини, адже вони становлять єдине джерело її уявлень та знань про зовнішній світ і про саму себе. Виникає відчуття як певна реакція нервової системи на той чи інший подразник. Відчуття відображають певну сукупність різноманітних (окремих) властивостей та якостей предметів і явищ⁸.

Проте відчуття – лише початковий момент надходження інформації у процесі пізнання. У реальному житті дитина має справу не з окремими відчуттями, а з їх синтезом у складні комплекси – сприймання. *Сприймання* – пізнавальний процес цілісного відображення предметів і явищ дійсності й внутрішніх станів організму за безпосередньої дії подразника на відповідні органи чуття. Образи сприймання побудовані на основі різноманітних відчуттів. Проте процес переходу від відносно простих відчуттів до складних сприймань не є простим додаванням окремих відчуттів, це – їх інтеграція, що дає можливість відобразити предмет чи ситуацію у цілому. Тільки в процесі включення предмету чи явища у певну систему, охоплення його відповідним поняттям можна

⁷ Кононко О.Л. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення : навчально-методичний посібник. Київ : Імекс-ЛТД, 2013.

⁸ Варій М.Й. Загальна психологія : навчальний посібник ; 2-е вид., випр. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968 с.

правильно інтерпретувати (пояснити) його. Тому сприймання – це відчуття плюс його інтерпретація, осмислення⁹.

І. Біла визначає *сприймання* як якісно новий рівень чуттєвого пізнання та головну пізнавальну функцію дитини. Під час сприймання дійсності відбуваються її складні трансформації в образній або вербальній формі, які являють собою, з одного боку, первинний відбір відомостей, з іншого – їх обробку та конструювання. Сприймання світу не є безпосереднім, прямим сприйманням, а конструюється відносно інтересів, установок, життєвих цілей, організовується, об'єднується у певну систему, набуваючи спрямованого змісту. Ця вибірковість, диференційованість дає дитині можливість орієнтуватися в інформаційному полі, зосереджуватися на тому, що становить її особисті інтереси, пов'язані з діяльністю, може наштотувати на вирішення певних проблем, винаходити¹⁰.

На думку І. Ушакової, дії сприймання формуються у старших дошкільників залежно від оволодіння тими видами діяльності, які вимагають виявлення й урахування властивостей предметів та явищ. Так, розвиток зорового сприймання пов'язаний передусім із заняттям продуктивними видами діяльності (малюванням, аплікацією, конструюванням), фонематичне сприймання – з мовним спілкуванням. Поступово сприймання виділяються у відносно самостійні дії, спрямовані на пізнання предметів та явищ довколишнього світу, на виконання перших перцептивних завдань. Перцептивні дії, адекватні об'єкту, починають складатися у дітей приблизно у п'ять-шість років, їх характерною ознакою є розгорненість, включення в себе великої кількості рухів рецепторних апаратів, здійснюваних рукою чи оком¹¹.

Процес сприймання старшими дошкільниками оточуючої дійсності, як зазначає О. Кононко, по-перше, є осмисленим, оскільки передбачає необхідність прийняття рішення, здатність сконцентрувати увагу на чомусь, поспостерігати за ним, проаналізувати його особливості, дослухатися та усвідомити комплекс одержаних відчуттів; по-друге, він завершується означенням за допомогою мовлення своїх вражень. У ході практичного ознайомлення із властивостями предмета (явища), його розглядання, обмацування, експериментування з ним та активної внутрішньої роботи власними враженнями народжується конкретний образ. Розрізняють зорове, слухове, тактильне, смакове та нюхове

⁹ Казміренко Л.І., Кудерміна О.І., Мойсєєва О.Є. Психологія : навчальний посібник. URL: http://www.naiuu.kiev.ua/files/kafedru/up/pidrych_psuxologiya.pdf.

¹⁰ Біла І.М. Індивідуальні особливості сприймання, їх роль у конструюванні реальності. *Актуальні проблеми психології*. 2012. Т. XII. Психологія творчості. Вип. 15. С. 62–68.

¹¹ Ушакова І.М. Вікова психологія : курс лекцій. Харків : НУЦЗУ, 2016. 123 с.

сприймання, проте науковець зауважує, що у переважній більшості дітей дошкільного віку домінують зорове та тактильне сприймання. Саме вони визначають більшу-меншу реалістичність образів світу та «Я» дитини, їх чіткість, складність, яскравість. Дошкільник мислить і сприймає світ образами та емоціями. Тому для того, щоб допомогти йому одержати важливу інформацію про життєве явище, необхідно намалювати у його свідомості яскраву картинку про нього, викликати позитивну емоцію¹².

Цілісним відображенням предметів та явищ під час їхнього безпосереднього впливу на органи чуттів є *сприйняття* – усвідомлення чуттєво даного предмета чи явища. М. Варій зазначає, що сприйняття виникають тільки у разі безпосередньої дії об'єктів на аналізатори. Перехід від відчуттів до сприймань – це перехід до складнішого й повнішого їх відображення. Сприйняття не зводиться до суми окремих відчуттів, хоча й передбачає їх наявність у відображенні дійсності. Сприйняття залежить від певних відношень, що існують між відчуттями, взаємозв'язок яких, своєю чергою, залежить від зв'язків і відношень між якостями, властивостями, різними частинами, які входять у предмети та явища. Але, крім відчуттів, сприйняття містить досвід дитини у вигляді уявлень та знань. Будь-яке сприйняття є залежним від попереднього досвіду дошкільника¹³. С. Якименко наголошує на тому, що ступінь сприйняття дітьми однакових об'єктів чи явищ відповідає їхньому психічному стану, розвитку інтелекту, сформованим моральним і етичним нормам поведінки та діяльності у соціумі, метою якої є взаємодія особистості з навколишнім середовищем. На думку науковця, сприйняття навколишнього середовища як цілісності є важливим, оскільки сприяє усвідомленню дитиною його функціональної структури, яка за своїми законами впорядковує розмаїття явищ чи об'єктів¹⁴.

Невід'ємною частиною дитячого *світосприйняття* є процес пізнання оточуючої дійсності. Із філософського погляду *пізнання* – це процес творчої діяльності дитини освоєння дійсності, що формує знання про неї (включаючи і знання про саму людину), на основі яких виникають цілі і мотиви людських дій¹⁵. В узагальненій формі пізнання

¹² Кононко О.Л. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення : навчально-методичний посібник. Київ : Імекс-ЛТД, 2013.

¹³ Варій М.Й. Загальна психологія : навчальний посібник ; 2-е вид., випр. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968 с.

¹⁴ Якименко С.І. Світосприйняття як складник багаторівневої структури світогляду особистості. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки». Секція 2. Теорія і практика навчання.* 2020. № 90. С. 48–52. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-90-8>.

¹⁵ Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» (для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки) / уклад. Н.В. Козирева. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 69 с.

подається як процес взаємодії суб'єкта і об'єкта. У суб'єкт-об'єктному відношенні дошкільник виступає активною стороною процесу: він вибирає об'єкт, визначає щодо нього свою мету, спрямовує на об'єкт свої пізнавальні здатності і відображає, трансформує та відтворює його у своїй свідомості у вигляді чуттєвих або раціональних образів, понять і суджень. Своєю чергою, об'єкт вимагає адекватних його природі засобів відображення, спричиняє зміст своїх ідеальних образів, що є визначальною умовою істинності знання. Оскільки дитина як суб'єкт процесу пізнання намагається отримати не просто знання, а обгрунтовано істинне знання, то кінцевою метою процесу пізнання є досягнення об'єктивної істини. Основою дитячого пізнання виступає, по-перше, спостереження, коли має місце безпосередній контакт дитини та об'єкта, а останній дається через органи відчуття і сприймання, які є джерелом первинної інформації про об'єкт; по-друге, мислення та розум, які опосередковують об'єкт і надають осмислення відчуттям та сприйманням. Взаємодія чуттєвого та раціонального становить механізм генерування знання про довколишній світ.

Залежно від характеру цієї взаємодії науковці виділяють два рівні пізнання: *емпіричний*, де домінує чуттєвий компонент творення знання, а саме знання набирає форми різноманітних фактів та їхніх систем (емпіричне знання), яке дитина отримує у ході своєї практично-дослідницької діяльності спрямованої на освоєння оточуючого світу; *теоретичний*, де домінує раціональний компонент, а утворене знання формується у вигляді абстракцій та їхніх систем різної сили узагальнення (теоретичне знання), яке старший дошкільник отримує завдяки власному життєвому досвіду, спілкуванню з іншими людьми. Мотиви та спонукальні чинники дитячого пізнання визначаються частково допитливістю старшого дошкільника, яка є невід'ємною якістю кожної особистості, та внутрішніми потребами розвитку пізнання. Однак головною рушійною силою пізнання є суспільно-історична практика, у сфері якої формуються запити на знання, інституційні та організаційні передумови, матеріальні та духовні ресурси пізнання, які дитина накопичує під час власного освоєння дійсності та переймає як культурно-історичний досвід поколінь¹⁶.

Відображення як філософська категорія характеризує здатність матеріальних об'єктів у процесі взаємодії з іншими об'єктами відтворювати у своїх структурах деякі особливості і риси явищ, які впливають на них¹⁷. Компонентами процесу відображення може бути

¹⁶ Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В.І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

¹⁷ Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія»: для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки / уклад. Н.В. Козирева. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 69 с.

взаємодія дитини та досліджуваного нею об'єкта, а його результат виявляється в тому, як дитина сприймає, бачить, розуміє довколишній світ та виражає це у своїх іграх, малюнках, спілкуванні з іншими людьми.

У тісному зв'язку з удосконаленням сприймання розвивається і мислення дитини, наприкінці раннього дитинства на основі наочно-дійової форми мислення починає складатися наочно-образна форма. Тепер відбувається її подальший розвиток. Виникають нові її форми. Мислення стає образно-мовним, тобто таким, що спирається на образи уяви і здійснюється за допомогою слів. Усе це свідчить про те, що мислення набуває певної самостійності, поступово відділяється від практичних дій, стає розумовою дією, спрямованою на розв'язання пізнавального мисленнєвого завдання. Зростає роль мовлення у функціонуванні мислення, бо саме воно допомагає дитині подумки («про себе») оперувати об'єктами, зіставляти їх, розкривати їхні властивості та відношення, виражаючи цей процес та його результати у судженнях і міркуваннях. Мотивами такої діяльності є прагнення зрозуміти явища навколишньої дійсності, з'ясувати їхні зв'язки, причини виникнення тощо. Діти чутливі до суперечностей у своїх судженнях, вони поступово вчать узгоджувати їх, міркувати логічно. Необхідною умовою цього є достатня обізнаність з об'єктами, про які йдеться в їхніх міркуваннях. Розвиток мислення дітей дошкільного віку значно прискорюється, якщо він відбувається не стихійно, а в умовах цілеспрямованого і правильно здійснюваного керування з боку дорослих цим процесом¹⁸.

Основою мислення дошкільників є знання та уявлення, отримані у процесі сприйняття оточуючого світу. Н. Поддьяков виділив два шляхи формування уявлень у дітей про оточуючий світ. *Перший шлях* – це формування уявлень у процесі безпосереднього сприйняття предметів, але без їх практичного перетворення, *другий шлях* полягає у формуванні уявлень у процесі практичної діяльності самої дитини¹⁹.

У дошкільників починає формуватися довільна увага. Вони вже можуть вирізняти об'єкти, що відповідають потребам їхньої діяльності, й навмисно зосереджуватися на них. Мимовільна увага при цьому не зникає, вона продовжує розвиватися, набуваючи більшої стійкості та обсягу²⁰.

Відбуваються якісні зміни й в інтелектуальному розвитку дітей. До цього часу домінуючим у них було сенсорне пізнання дійсності, а у віці п'яти-семи років дитина намагається розмірковувати про об'єкти

¹⁸ Ушакова І.М. Вікова психологія : курс лекцій. Харків : НУЦЗУ, 2016. 123 с.

¹⁹ Поддьяков Н.Н. Мышление дошкольника. Москва : Педагогика, 1977. 271 с.

²⁰ Ушакова І.М. Вікова психологія : курс лекцій. Харків : НУЦЗУ, 2016. 123 с.

пізнання, які вона не може сприйняти за допомогою органів чуття. Хоча мислення дитини цього віку лишається наочно-образним, починається розвиток словесно-логічного мислення й пізнання світу за допомогою понять та категорій. Воно набуває характеру зв'язного розмірковування, яке до певної міри незалежне від безпосередніх дій із предметами. Перехід від практичних дій до розумових забезпечується розвитком внутрішнього мовлення, його включенням у процес мислення, дитина не лише називає об'єкти пізнання, а й оформляє результат власних міркувань, способи виконання дій. Основною формою мислення дітей цього віку є мислення за аналогією, подібністю когось або чогось²¹.

Дитина прагне зрозуміти доцільність в облаштуванні дійсності, з'ясувати призначення предметів у взаємозв'язку з їхніми зовнішніми ознаками; ставить багато запитань стосовно сутності явищ навколишньої дійсності, що є свідченням допитливості та проблемності мислення. Дитина не лише сприймає інформацію та устанавлює взаємозв'язки між явищами, а й систематизує отримані знання, запам'ятовує їх і використовує за призначенням; порівнює та робить висновки, самостійно виявляє закономірності; здатна прогнозувати результати дій²².

У дітей п'яти-шести років на основі пізнавальних, емоційних, художніх образів формується *уява*, яка пов'язана із суб'єктивним чуттєвим досвідом та сукупністю ставлень дитини до світу; постійно збагачується на основі співставлення суб'єктивних уявлень з об'єктивною дійсністю²³. Уява є синтезом візуального (зорового), аудіального (звукового, голосового), тактильного, кінестетичного (дотикового), смакового, нюхового сприймання. Отримані за допомогою різних органів чуття образи інтегруються, збагачують один одного, дають дитині комплексне уявлення про світ, у якому вона живе і діє²⁴.

Світосприйняття дитини п'яти-шести років є певним ключем для формування досвіду пізнання, образів світу, наочних уявлень дитини про світ у його єдності з Космосом, Всесвітом, Землею і визначення свого місця в ньому. Це відчуття єдності світу, розуміння зв'язків і залежностей у ньому і вироблення загальних уявлень про закони його розвитку. Світосприйняття допомагає у формуванні світогляду і

²¹ Выготский Л.С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте. *Умственное развитие детей в процессе обучения*. Москва ; Ленинград : Учпедгиз, 1935. С. 3–21.

²² Обухов А.С. Исторически обусловленные модификации образа мира. *Развитие личности*. 2003. № 4. С. 51–68.

²³ Леонтьев А.Н. Образ мира. *Мир психологии*. 2003. № 4(36). С. 11–18.

²⁴ Кононко О.Л. Картина світу сучасного дошкільника. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2014. № 1. С. 10–18.

водночас саме від нього залежне. Проявляється воно через ставлення дитини до дійсності – його думки, почуття і вчинки.

Світосприйняття мінливе, у міру пізнання і накопичення особистого досвіду воно може поглиблюватися, розширюватися. Дитяче світосприйняття відрізняється від юнацького, дорослого і старечого. На кожному із цих вікових етапів по-своєму розуміється організація світу, порядок у ньому і по-своєму будується індивідуальне світобачення, освоєння світу. Цей складний процес світосприйняття й організовує дошкільну освіту, орієнтуючи дитину в світі, сприяючи створенню власної картини світу і зародженню власного світогляду, об'єктивного світу²⁵.

Дитина п'яти-семи років пізнає світ у процесі комунікації з іншими, оскільки здебільшого інформація про нього сприймається від інших дорослих, насамперед від батьків та педагогів, тому поряд з об'єктивною реальністю перед нею виникає суб'єктивна реальність (бачення світу дорослим), зумовлена системою цінностей авторитетних для дитини дорослих²⁶.

Еволюція світосприйняття дитини в період дошкільного дитинства – суб'єктивний, індивідуальний процес пізнання властивостей, цінностей, зв'язків світу, способів його пізнання і перетворення, аналогічний процесу становлення світогляду у філогенезі. Результатом світосприйняття та світобачення є послідовно, поетапно складена протягом усього життя певна *картина світу*. Вона зумовлена особистим досвідом дитини, специфікою віку, умовами виховання, навчання і розвитку, способами пізнання світу. Еволюціонуючи протягом дошкільного віку, картина світу набуває свої специфічні характеристики²⁷.

Дошкільне дитинство – саме той період, коли відбувається тісна взаємодія та взаємопроникнення простору світу дитини та дорослого світу. Дитина специфічними для її віку способами пізнає оточуючий світ, починає моделювати власну поведінку відповідно до еталонів поведінки дорослих, створювати власний світ секретів, загадок, інтерпретацій навколишньої дійсності. Таке сприйняття дитиною світу складається завдяки взаємодії з природою та іншими людьми. Творячи власний світ, дитина формує свій індивідуальний і неповторний образ світу. У цей період дитина готова пізнавати світ. Відсутність

²⁵ Основы духовной культуры: энциклопедический словарь педагога. Екатеринбург : В.С. Безрукова, 2000. 937 с.

²⁶ Сайко Э.В. Образ мира как отношение и способ осуществления бытия. *Мир психологии*. 2003. № 4(36). С. 3–9.

²⁷ Куликовская И.Э. Педагогические условия формирования основ категориального видения картины мира у старших дошкольников : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 ; Ростовский государственный педагогический университет. Ростов-на-Дону, 1998. 23 с.

стереотипів, інформаційна чистота, дитяча уява і безпосередність дають змогу дитині створити власне відчуття реального світу²⁸.

2. Характеристика діагностичних методик вивчення сформованості світосприйняття у дітей 5–6 років

Вивчення особливостей світосприйняття дітей п'яти-шести років зумовлене програмою експериментального дослідження і спрямоване на з'ясування конкретних фактів та закономірностей. До комплексу методів входять: *діагностичні методики, спостереження, бесіди, анкетування, аналіз планів роботи педагогів.*

Об'єктами дослідницької уваги є дошкільники, вихователі закладів дошкільної освіти, батьки досліджуваних. Під час експериментальної роботи забезпечується тісне співробітництво з усіма учасниками педагогічного процесу.

Беручи за основу теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, ми виходимо з розуміння, що структура світосприйняття дитини п'яти-шести років представлена в єдності трьох **компонентів**: **когнітивного** (сукупність знань та уявлень про світ, здобутих на основі індивідуального життєвого досвіду та виражених у ціннісних орієнтаціях особистості); **емоційно-ціннісного** (ставлення до оточуючої дійсності та до самої себе внаслідок усвідомлення власних переживань щодо об'єктів, які сприймає дитина) та **поведінкового** (безпосередня можливість здійснення діалогічної взаємодії з оточуючим світом на засадах гуманізму). Рівень сформованості світосприйняття дитини залежить від ступеня сформованості кожного з компонентів.

На основі розроблених критеріїв Є. Нефедової та Л. Шелестової, урахуовуючи специфіку нашого дослідження, нами виділено критерії та показники міри сформованості світосприйняття у дітей старшого дошкільного віку, що охарактеризовані у табл. 1.

Розроблені нами критерії та показники сприятимуть визначенню міри сформованості у досліджуваних дітей світосприйняття. Збір емпіричної інформації про когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти світосприйняття дітей п'яти-шести років здійснювався за допомогою низки методів.

Для отримання найбільш об'єктивних даних про **когнітивний компонент** ми підібрали такі методи: бесіду для дітей п'яти-шести років та графічний тест «Картина світу» (О. Романової та О. Потьомкіної), який було адаптовано під завдання нашого дослідження.

²⁸ Русевич В.В. Педагогические условия формирования образа мира у детей 5-7 лет : дис. ... канд. пед. наук. Волгоград, 2009. 210 с.

Бесіда спрямовувалася на з'ясування таких явищ: чи мають діти знання про оточуючий світ та своє місце в ньому, розуміють зміст поняття «Всесвіт» та що в нього входить, чи виявляють бажання його пізнати, чи знають, як поєднувати власні знання з практичними діями під час пізнання довколишнього середовища. *Метою* даного методу є визначення наявних у дітей знань про довколишній світ у цілому, уявлень про те, як оперувати ними на практиці.

Таблиця 1

**Критерії та показники сформованості світосприйняття
у дітей 5–6 років**

№	Критерії	Показники
1	<i>Сукупність знань, уявлень про довколишній світ</i>	<ul style="list-style-type: none"> – <i>адекватність, відповідність знань</i> про природу, людей, предметний світ та самого себе життєвим реаліям; – <i>усвідомленість</i> суті і значення знань, здатність їх вербалізувати, аргументувати, відстоювати; – <i>складність знань</i> (елементарні, схематичні, поверхневі; більш-менш упорядковані і комплексні, ґрунтовні); – <i>збалансованість знань</i> (про природу, людей, предметний світ, самого себе)
2	<i>Особливості емоційно-ціннісного ставлення дитини до оточуючого світу</i>	<ul style="list-style-type: none"> – <i>яскравість, виразність</i> та модальність, знак емоційних реакцій (яскраві-тьмяні, виразні-невиязні, позитивні-індиферентні-негативні); – <i>ціннісне ставлення</i> до об'єктів пізнання (яким сферам життєдіяльності, видам діяльності, людям, предметам, об'єктам природи, власним чеснотам і вадам надає перевагу, цінує найбільше; до яких не виявляє інтересу, ігнорує) – <i>мотиви</i> (зовнішні-внутрішні, позитивні-негативні, стійкі-нестійкі)
3	<i>Узгодженість поведінки із знаннями та ставленням</i>	<ul style="list-style-type: none"> – <i>характер поведінки</i> (безпечна, небезпечна для себе та для інших; керована, некерована, самостійна-залежна, творча-репродуктивна поведінка) – <i>міра узгодженості поведінки</i>, ставлення та знань (поведінка завжди керована знаннями; поведінка ситуативно керована знаннями; поведінка, як правило, некерована знаннями)

Графічний тест «*Картина світу*» (О. Романова та О. Потьомкіна) має таку *мету*: визначення за допомогою малюнка дитини повноцінного та змістовного сприйняття нею оточуючого світу у його цілісності. Перевагою даної методики є те, що для дитини старшого дошкільного віку малювання є природною діяльністю, тому процес малювання оточуючого світу буде психологічно комфортною

діяльністю та викликатиме емоційне задоволення у дитини. Дитині пропонується намалювати світ, яким вона його бачить. Увага дітей звертається й на те, що вміння гарно малювати не важливе для виконання даного завдання, якість малюнка не оцінюватиметься. Для виконання завдання кожній дитині пропонуються кольорові олівці та аркуш паперу. Дітей варто розсадити так, щоб кожний виконавець знаходився за окремим столом, це позбавляло б дошкільників можливості копіювати зображення однолітків-сусідів, спонукало б зосередитися на своїх думках, знаннях та уявленнях. Час виконання роботи обмежується лише тривалістю заняття (за нормативами – 25 хвилин для старшої групи).

Дослідження **емоційно-ціннісного компонента** передбачає використання ігрової діагностичної методики «Я і Світ» (І. Карабаєва) та методики «Круг» (Л. Шелестова).

Ігрова діагностична методика «Я і Світ» І. Карабаєвої, яка модифікована відповідно до завдань нашого дослідження, дає змогу визначити емоційно-ціннісне ставлення у дитини до світу та себе. *Мета* її полягає у виявленні емоційно-ціннісного ставлення старших дошкільників до оточуючого світу, яке найкраще проявляється у висловлюваннях і судженнях дітей. Дана методика складається з чотирьох блоків малюнків, кожен з яких включає в себе чотири картки: дві відображають позитивні дії дітей, а дві – інші – негативні. У цілому в ході експерименту було використано 16 карток, вісім з яких було із зображенням позитивного ставлення дітей до оточуючої дійсності та себе, а інші вісім – із негативним. Кожен блок малюнків, відповідно до нашого дослідження, відповідає певній сфері буття людини: природа, культура (предметний світ), інші люди, власне «Я». З метою уникнення перенавантаження дитини методика пропонується поетапно. Дитині належить уважно розглянути малюнки та відповіді на запитання до них.

Методика «Круг» (Л. Шелестова) також адаптована до цілей нашого дослідження. *Метою* даної методики є визначення емоційно-ціннісного ставлення дітей до оточуючого світу, зокрема сфер буття людини: природи, культури, суспільства та власного «Я». Для проведення методики використовується такий матеріал: аркуш паперу із зображенням круга, який поділено на чотири однакові частини, що відображають основні складники буття людини: природа, суспільство, людина, культура, які умовно зображені на кожному із чотирьох сегментів круга. Дитина має уважно розглянути кожне із зображень, назвати його загальною фразою (природа, люди тощо) та зафарбувати кружечок, що міститься у кожному сегменті круга, відповідним кольором залежно від важливості для себе кожної зі сфер.

Для дослідження *поведінкового компоненту* використовуємо метод спостереження. *Метою* спостереження є виявлення узгодженості поведінки дитини з її знаннями про оточуючий світ. За допомогою даного методу прагнемо отримати комплексну картину особливостей прояву дитячого світорозуміння у процесі життєдіяльності дітей, під час довільних обставин. Заплановано провести по п'ять сеансів індивідуальних спостережень за дітьми під час проведення занять, ігрової діяльності у груповій кімнаті та на майданчику.

У роботі з *педагогами* використовується метод анкетування, який дає можливість охопити значну кількість респондентів. Анонімність передбачає щирість висловів опитуваних. *Метод анкетування* спрямований на визначення обізнаності вихователів з питанням формування світосприйняття дітей п'яти-шести років, напрямів педагогічної діяльності щодо формування дитячого сприйняття та пізнання оточуючого світу.

Наступний метод – *метод аналізу планів роботи* вихователів полягає у з'ясуванні того, чи відведене належне місце проблемі формування світосприйняття у старших дошкільників у планах роботи педагогів.

У роботі з *батьками* також використовується *метод анкетування*, внаслідок якого ми зможемо зібрати більш детальну інформацію про особливості формування у дітей сприйняття світу. *Метою* даного методу є визначення розуміння батьками сутності поняття «світосприйняття» та впливу сім'ї на формування даного процесу.

Кожний із методів має своє призначення і характеризується своєю специфікою, їх взаємодоповнюваність забезпечує глибину комплексного пізнання предмету дослідження.

ВИСНОВКИ

Отже, становлення дитячого світосприйняття є складним та систематизованим процесом, на основі якого у дитини починає формуватися власне ставлення до оточуючого світу. Процес світосприйняття відбувається протягом усього життя дитини, потерпаючи зміни на кожному етапі розвитку, але саме у дошкільному віці формуються перші стійкі відносини дитини з оточуючим світом. Дитяче світосприйняття спрямоване на пізнання предметів та явищ довколишнього світу та є важливою умовою у задоволенні потреби дитини не лише у спілкуванні, а й у пізнанні та діяльності.

Із метою визначення рівня сформованості світосприйняття у дітей п'яти-шести років нами підібрано та адаптовано до завдань дослідження відповідні методики, які дадуть змогу отримати емпіричні

дані відносно когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів.

Вивчення ставлення педагогів та батьків до досліджуваної проблеми, їх участі в даному процесі дасть нам змогу з'ясувати вплив особливостей формування світосприйняття у дітей п'яти-шести років у різних соціальних інститутах, отримати більш об'єктивну та ширшу інформацію про сприйняття світу старшими дошкільниками.

Перспективою подальшого дослідження є збір та аналіз емпіричних даних із використанням розроблених методик, визначення рівня сформованості світосприйняття у дітей п'яти-шести років. Результати дослідження ляжуть в основу визначення педагогічних умов та розроблення моделі формування світосприйняття у дітей п'яти-шести років.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено проблемі формування світосприйняття у дітей п'яти-шести років. Визначено сутність провідної категорії «світосприйняття» як певний досвід формування пізнавальних уявлень про світ за допомогою наочних образів – сприйнятів. Розкрито структуру світосприйняття, яка включає у себе процеси сприйняття (чуттєве відображення об'єктивної реальності), пізнання (творча діяльність дитини з освоєння дійсності) та відображення (узагальнений образ предметів або явищ об'єктивної дійсності). Представлено характеристики перебігу вищезазначених процесів на даному віковому періоді. Розроблено методику емпіричного дослідження. Деталізовано компоненти, критерії та показники досліджуваного явища. Описано процедуру використання кожної діагностичної методики у роботі з досліджуваними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баева И.А. Особенности мировосприятия в молодежной субкультуре. Мировосприятие и образ жизни / под. науч. ред. Ю.Н. Кулюткина, С.В. Тарасова. Санкт-Петербург : Образование – Культура, 1999. С. 68–89.
2. Біла І.М. Світосприймання: основи і передумови у дошкільному віці. *Актуальні проблеми психології*. 2013. Т. VI. № 9. С. 4–13.
3. Біла І.М. Індивідуальні особливості сприймання, їх роль у конструюванні реальності. *Актуальні проблеми психології*. 2012. Т. XII. Вип. 15. С. 62–68.
4. Варій М.Й. Загальна психологія : навчальний посібник ; 2-е вид., випр. і доп. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 968 с.

5. Выготский Л.С. Проблема обучения и умственного развития в школьном возрасте. Умственное развитие детей в процессе обучения. Москва ; Ленинград : Учпедгиз, 1935. С. 3–21.

6. Казміренко Л.І., Кудерміна О.І., Мойсеева О.Є.. Психологія : навчальний посібник. URL: http://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/up/pidrych_psuxologiya.pdf.

7. Кононко О.Л. Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення : навчально-методичний посібник. Київ : Імекс-ЛТД, 2013.

8. Кононко О.Л. Картина світу сучасного дошкільника. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2014. № 1. С. 10–18.

9. Куликовская И.Э. Педагогические условия формирования основ категориального видения картины мира у старших дошкольников : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 ; Ростовский государственный педагогический университет. Ростов-на-Дону, 1998. 23 с.

10. Леонтьев А.Н. Образ мира. *Мир психологии*. 2003. № 4(36). С. 11–18.

11. Мухина В.С. Картина мира: индивидуальные различия. Феноменология развития и бытия личности / гл. ред. Д.И. Фельдштейн. *Психологи Отечества* : избр. психолог. тр. : в 70 т. Москва ; Воронеж, 1999. С. 445–451.

12. Обухов А.С. Исторически обусловленные модификации образа мира. *Развитие личности*. 2003. № 4. С. 51–68.

13. Основы духовной культуры: энциклопедический словарь педагога. Екатеринбург : В.С. Безрукова, 2000. 937 с.

14. Поддьяков Н.Н. Мышление дошкольника. Москва : Педагогика, 1977. 271 с.

15. Русевич В.В. Педагогические условия формирования образа мира у детей 5–7 лет : дис. ... канд. пед. наук. Волгоград, 2009. 210 с.

16. Сайко Э.В. Образ мира как отношение и способ осуществления бытия. *Мир психологии*. 2003. № 4(36). С. 3–9.

17. Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» (для студентів денної, заочної та дистанційної форм навчання усіх напрямів підготовки) / уклад. Н.В. Козирева. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2018. 69 с.

18. Тарасов С.В. Теоретико-методологические основы становления мировосприятия школьников в условиях современной социокультурной среды : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. Москва : РГЕ, 2003. 358 с.

19. Ушакова І.М. Вікова психологія : курс лекцій. Харків : НУЦЗУ, 2016. 123 с.

20. Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В.І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

21. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О.П. Аксьонова та ін. ; наук. кер. О.Л. Кононко. Київ : МЦФЕР-Україна, 2019. 488 с.

22. Якименко С.І. Світосприйняття як складник багаторівневої структури світогляду особистості. *Педагогічні науки. Секція 2. Теорія і практика навчання*. 2020. № 90. С. 48–52. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2020-90-8>.

Information about the authors:

Anishchuk A. M.,

Ph. D., Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Preschool Education
Nizhyn Mykola Gogol State University
2, Graftska str., Nizhyn, Chernihiv region, 16600, Ukraine

Moiseenko Yu. V.,

Postgraduate Student at the Department of Preschool Education
Nizhyn Mykola Gogol State University
2, Graftska str., Nizhyn, Chernihiv region, 16600, Ukraine